

ШКІЛЬНА СТАТИСТИКА ЯК ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ КІЛЬКОСТІ ВТРАТ ПІД ЧАС ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ 1932–1933 РОКІВ

Володимир Сергійчук

УДК 314.114:[94(477):341.485]“1932/1933”

У статті акцентовано увагу на вивченні статистики початкової школи УСРР в 1930-х роках, що дає змогу встановити втрати дітей під час Голодомору-геноциду 1932–1933 років. Зокрема, порівняльний аналіз планів наповнення 1–4 класів показує, що вже 1933 року виникла гостра диспропорція з кількістю дітей, що мали відвідувати заняття. Попередні підрахунки засвідчують, що втрати учнів початкової школи, яка на той час уже була обов'язковою, сягали близько 2 млн, а загалом дітей дошкільного й шкільного віку, за нашими розрахунками, після 1932–1933 років не рахувалися понад 3 млн.

Ключові слова: Голодомор-геноцид 1932–1933 років, початкова школа, дитяча смертність.

Attention is paid to the study of the statistics of the primary school of the Ukrainian SSR in the 1930s, which enables to establish the losses of children during the Holodomor-Genocide of 1932–1933. In particular, a comparative analysis of the plans for filling of the 1–4 forms, shows that already in 1933, there has been a large disproportion with the number of children who have to attend classes. The anterior estimations indicate that the losses of the pupils of primary school, which has been already a compulsory one at that time, amounts to about 2 million. In general, according to our assumptions, more than three million children of preschool and school age have not been counted after 1932–1933.

Keywords: Holodomor-Genocide of 1932–1933, primary school, children's mortality.

На початку 1932 року статистичний сектор наркомату освіти УСРР планував, що в 1933/1934 навчальному році за парти початкових класів сяде 3 830, 0 тис. учнів, у тому числі 853,5 тис. першокласників. А з 189,0 тис. підготовчої групи весь контингент початкової школи становитиме 4 019,6 тис. учнів [5, ф. 166, оп. 10, спр. 1038, арк. 121].

За іншими розрахунками, ця кількість (без підготовчих груп) прогнозувалася на четвертий квартал 1933 року в такому вигляді:

1 клас — 899,6 тис. (864 тис. в 1932 році).

2 клас — 851,8 тис. (1070,0 тис.).

3 клас — 1058,0 тис. (899,6 тис.).

4 клас — 876,4 тис. (763,9 тис.).

Усього — 3 819,2 тис. (3 678,6 тис. в 1932 р.) [5, ф. 166, оп. 10, спр. 1038, арк. 91].

Спираючись на наявні ресурси, тоді планувався такий розвиток української школи в наступних навчальних роках:

	7 років	О групи	I концентр	II концентр
1930/1931			3027,6	523,3
1931/1932	839,7	37,6	3265,6	911,6
1932/1933	878,9	90,9	3456,5	1374,4
1933/1934	940,6	433,8	3542,8	1836,1
1934/1935	858,9	504,0	3406,7	2330,1
1935/1936	822,9	611,5	3405,7	2513,2
1936/1937	783,1	699,7	3394,3	2588,1
1937/1938	781,2	781,2	3364,7	2459,6

[5, ф. 166, оп. 10, спр. 942, арк. 73, 74].

З огляду саме на кількість народжених у 1925–1929 роках, визначалися такі основні

заходи другого п'ятирічного плану щодо контингенту учнів І концентру:

	7-річок	8-річок	прийнято	І конц.	Зак. 4 класи
1933	834,6	820,2	820,2	3748,5	689
1934	880,4	828,6	987,0	3867,8	830,2
1935	843,1	875,3	911,1	3862,6	877,5
1936	780,3	839,1	847,5	3743,4	928,5
1937	745,6	776,9	797,5	3640,5	862,5

[5, ф. 166, оп. 11, спр. 81, арк. 19].

Ці плани, очевидно, мали цілковиті підстави бути втіленими в життя, оскільки по всій Україні рік у рік зростала як мережа шкіл, так і кількість учнів. Наприклад, у Городнянському районі Чернігівської області в 1932 році І концентром було охоплено 8126 дітей, зростання проти 1931 року на 348 учнів, або 3,4 %. Усього охоплено дітей першим і другим концентрами 9839, зріст проти минулого року на 914 осіб [6, ф. 1, оп. 20, спр. 5947, арк. 183].

Загалом по УСРР, як повідомляла преса, у 1932/1933 н. р. групами І концентру було охоплено 3 847 тис. учнів, II – 1 285 тис., що становило 92 % усіх дітей. Перших груп було 23 600 [4].

Проте вже восени 1932 року, коли після масового голоду навесні 1 вересня багато дітей не сіли за парти, виникла ідея із залученням малолітніх до навчання з наступного навчального року. Саме із цих міркувань, очевидно, НКО УСРР ще у вересні 1932 року підготував інструкцію про організацію обліку дітей шкільного віку, наголошуючи на необхідності, зокрема, «для охоплення школою зареєструвати 1933 року всіх дітей 1927 року народження. У 1934 році виявити всіх, хто народився в 1928 році і так далі» [5, ф. 166, оп. 11, спр. 24, арк. 10].

Коли ж постановами Кремля від 14 і 15 грудня 1932 року було припинено українізацію поза межами УСРР, заступник наркома освіти УСРР А. Хвиля в доповідній ЦККП (б)У від 16 січня 1933 року обгрунту-

вав необхідність обліку дітей шкільного віку ось таким чином: «Для виявлення та виправлення перекручень, що мали місце в окремих містах і районах УСРР щодо охоплення навчанням дітей нацменшостей на рідній мові, НКО намічає провести в квітні місяці цього року облік дітей, що навчаються в нульовій, першій і другій групах. При переведенні цього обліку передбачається виявити національність, рідну мову і мову навчання для того, щоб забезпечити навчанням на рідній мові» [5, ф. 166, оп. 11, спр. 78, арк. 3].

Для забезпечення своєчасного складання шкільної мережі та плану прийому дітей, не охоплених школою, пропонувалося «всім зав. ОблВНО та РайВНО під їхню персональну відповідальність провести облік дітей протягом місяця з 15/III до 15/IV-33 року» [5, ф. 166, оп. 11, спр. 81, арк. 30].

Інструкція також зобов'язувала: «Переписом треба охопити дітей, що їм на 1/I-33 року було повних 8 років, а також тих, що їм на 1 вересня буде 7 років, цебто народження 1925 року та 1926 року... При переписі дітей батьків повідомляється, що привести до школи дитину для запису треба з 1-го по 20 травня. Цей період визначається для попереднього прийому дітей до школи» [5, ф. 166, оп. 11, спр. 81, арк. 33, 34].

3 травня 1933 року колегія НКО ухвалила й таке рішення: «З метою уникнення навантаження одного комплексу двома групами в місцевостях, де немає дітей 8–9 років на повний

комплект припустити прийом дітей через рік, але охоплювати одразу 1-ю групою дітей, що їм на 1 вересня 1933 року буде повних 8 років та повних 7 років, з тим, щоб набрати дітей на повний комплект».

Треба наголосити, що занепокоєння Затонського поділяли в уряді УСРР, оскільки з тодішньої столиці — Харкова спустили на місце директиву про невідкладність цієї акції. І скрізь узялися її виконувати. Так, Постановою Київради від 17 квітня 1933 року було доручено всім сільрадам і школам приміської зони Києва здійснити перепис дитячого населення шкільного віку. 20 травня 1933 року завідувачий відділом народної освіти Києва Віленський, оголосивши суворі догани завідувачам шкіл з Білогородки, Богданівки, Будаївки, Великого Димера, Гатного, Гоголева, Лісників, Семипілок, застерігав інших їхніх колег: «Коли до 20.V не буде здано переписних матеріалів, їх буде притягнуто до карної відповідальності» [5, ф. 1, оп. 9, спр. 148, арк. 164].

Для чергового уточнення даних 2 липня 1933 року голова Київради Биструков вимагав від голів сільрад і завідувачів шкіл зібратися через кілька днів на кущові збори, на яких знову ж таки представити точний облік дітей [5, ф. 1, оп. 9, спр. 148, арк. 115].

В архівних фондах збереглися матеріали з окремих областей, де навесні 1933 року порхували тих дітей 1925 і 1926 років народження, які могли 1 вересня сісти за парти. Наприклад, у тодішній Вінницькій області таких виявилось (без Дунаєвецького р-ну) 188 302: 100 338 — 1926 року народження і 87 964 — 1925-го [5, ф. 166, оп. 11, спр. 298, арк. 55]. Водночас необхідно було посадити за парти тих уродженців 1921—1924 років, які зовсім не вчилися, — 14 436 і тих, хто вчився, але покинув навчання, — 17 303 [5, ф. 166, оп. 11, спр. 298, арк. 55].

Проте ситуація різко змінилася вже навесні 1933 року, коли внаслідок Голодомору і школярі, і майбутні першокласники почали масово помирати. Наприклад, колишній директор неповної середньої школи на Полтавщині Іванюк

уже в еміграції свідчив, що з 225 учнів на 1 вересня 1932 року навесні 1933-го прийшли на заняття тільки 109 дітей [13].

У так званому вичерпному списку шкіл соцвуху Макарівського району Київської області наприкінці 1932/1933 н. р. після підпису його завідувачем районного відділу освіти на основі уточнених даних вносяться правки щодо кількості учнів початкових класів: у Малобудянській школі, скажімо, цифра 102 переписується на 86, у Небелицькій — 232 на 207, Мотиженській — 507 на 465, Королівській — 242 на 230, Червонослобідській — 90 на 83, Бузівській — 218 на 168, Людвінівській — 130 на 116, Андріївській — 252 на 243, Наливайківській — 317 на 301, Липівській — 231 на 207, Фасівській — 325 на 231, Ніжиловицькій — 279 на 251, Рожівській — 306 на 267, Ситняківській — 163 на 151... [5, ф. 166, оп. 11, спр. 166, арк. 5].

Подібна політика була і в Христинівському районі теперішньої Черкаської області: після того, як завідувач райвно Волощенко підписав звітний документ із цифрою 5742, до нього також внесли зміни: у Заячківській семирічці кількість учнів початкових класів переписали з 307 на 239, Верхняцькій — з 390 на 360, Голяківській — з 162 на 134, Великосеvastівській — з 373 на 303, Івангородській — з 347 на 286, Шукайводській — з 336 на 316. Усього — з 5742 до 5480 [5, ф. 166, оп. 11, спр. 166, арк. 14].

Зрозуміло, що 1 вересня 1933 року далеко не всі обліковані навесні діти змогли вже прийти до школи. Хоч оформили до першого класу дітей, яким не виповнилося ще вісім років, і так звану нульову групу, явка була катастрофічною. Так, у Постанові Вінницького облвиконкому від 9 вересня 1933 року зазначалося, що школи Новоушицького району «почали навчання з 45 %, Янушпільський 56 %, Городокський 50 %, Козятинський 66 % і інш.» [5, ф. 1, оп. 9, спр. 125, арк. 190].

У спеціальному зверненні районної влади про роботу шкіл Козятинщини, наприклад, наголошувалося, що відвідування «лишається ще й досі в загрозливому стані від 50—70 відс.

(Держанівка, В-Радзивілівка, Кордишівка, В. Махаринці, Самгородок і, не дивлячись на це, голови с-р, як і директори та зав. школи не виявляють гнучкості, щоб змити пляму прориву з відвідуванням» [5, ф. 1, оп. 9, спр. 129, арк. 96].

Де діти, стало зрозуміло, коли вчителі пішли по сільських хатах перевірити їхню наявність. У Хацьках Смілянського району теперішньої Черкаської області тільки на одному сільському кутку — Джулаївка з народжених 17 в 1926 році живими залишилося лише четверо [12, с. 50].

Утім, об'єднання двох вікових груп і залучення всіх до школи могло виручити Затонського тільки восени 1933-го, коли він відзвітував, що в 1933/1934 н. р. в початкових класах навчалось 3 193 186 дітей [10, с. 13].

У наступних роках почалися проблеми з наповненням початкових класів. Так, на 1 жовтня 1936 року в Стрипаківській початковій школі Сосницького району Чернігівської області вчилось: у 1 класі — 15 учнів, у тому числі 2 другорічники, у 2 — 0, у 3 — 30, усього 45, у тому числі семи і менше років — троє [5, ф. 318, оп. 1, спр. 1353, арк. 20].

Синютинська початкова школа цього ж району на вказану дату мала учнів: 1 клас — 0, 2-й — 12 (2), 3-й — 12, 4 — 0, усього — 24, у тому числі вісім дітей дванадцяти і більше років. І це за умови, що до неї було приписано 60 сільських дворів [5, ф. 318, оп. 1, спр. 1353, арк. 23].

У Підлозівській початковій школі Срібнянського району наведені дані були такими: 1 клас — 0, 2-й — 12, 3-й — 0, 4 — 16, усього — 28 учнів, 4-й — дванадцяти і більше років. Приписаних до школи дворів — 48 [5, ф. 318, оп. 1, спр. 1353, арк. 25].

З 90 дворів на території Соснівської сільради Шалигінського району Чернігівської області початкову школу відвідувало тоді: 1 клас — 13, 2-й — 0, 3-й — 16, 4-й — 0, усього 29, з яких семирічних і менших — 3, а дванадцяти років і старших мали 7 учнів [5, ф. 318, оп. 1, спр. 1353, арк. 26].

Якщо в 1933/1934 н. р. в селах України нараховувалося перших класів 23 905, 1934/1935 н. р. — 23 106, то в 1935/1936 н. р. — 22 428 класів [10, с. 14].

Тим часом Москва, продовжуючи поширювати дезінформацію про становище в СРСР, особливо наполягала на збільшенні приросту населення за рахунок дітей. Так, у матеріалах до чергового перепису населення, який мав відбутися на початку 1937 року, зазначалося: «Перепись населения 1937 г., несомненно, покажет значительные изменения возрастного состава, в частности увеличение доли детей, связанное с большим ежегодным приростом населения в СССР» [8, с. 10].

Щоправда, матеріали перепису можна було скорегувати, а коли він засвідчив зменшення населення УСРР порівняно з 1926 роком, то його просто заборонили, оскільки результати суперечили проголошеним досягненням. Так, уже в 1936 році стало зрозумілим, що друга сталінська п'ятирічка провалена, бо до школи в Україні пішло 5 218,1 тис. дітей, хоча на її кінець планувалося 7 275,9 тис. учнів [5, ф. 166, оп. 10, спр. 1038, арк. 60; 7, с. 505].

Реалії життя й надалі свідчили про значні втрати дітей під час Голодомору 1932—1933 років. Це особливо проявилось в 1938 році, коли до 1 класу пішли ті діти, які народилися 1930 року. Зокрема, у глибоке протиріччя зайшли розрахунки Держплану УСРР від 15 вересня 1931 року з реальною кількістю дітей, що мали прийти 1 вересня 1938 року до 1 класу по всій Україні. Останніх, 1930 року народження (тоді на світ появилось 1 022 952 немовлят), мало би бути принаймні 780 тис., як розраховували сім років перед тим [5, ф. 166, оп. 10, спр. 1038, арк. 4], а виявилось в місті й селі, за даними статистичного відділу Наркомату освіти УРСР, 494 173, серед яких 51 тис. з Дніпропетровщини, даних з якої не виявилось у звіті [5, ф. 2, оп. 7, спр. 159, арк. 179].

Цей аналіз (до розробки ввійшли 97 % наявних шкіл) дає підстави стверджувати, що з народжених у 1930 році не дожили до 1 вересня 1938 року принаймні 287 тис. дітей. Якщо

Трагічні сторінки української історії (на вшанування пам'яті жертв Голодомору...)

виходити з розрахунків Держплану щодо наповненості в 1938 році 1–4 класів, то ця цифра повинна була б становити 3 302 287 учнів, а могло навчатися тоді тільки 1 971 658. Різниця – 1 330 629, у середньому на вікову групу по 332 657 дітей!

Подібна ситуація склалася і з віковою групою дванадцяти – чотирнадцяти років, яка на початок 1933 року, за розрахунками УНГО УСРР, становила 2 518,1 тис. дітей. Професор М. Птуха тоді відносив до неї 2 331,4 осіб [5, ф. 166, оп. 10, спр. 1029, арк. 50].

Вона, за розрахунками Держплану, мала складатися в 1938 році з 2 230 733 дітей, а виявилася їх тільки 1 414 551 – на 816 182 менше! У середньому на один рік – 272 060. Разом тільки ці дві вікові групи могли втратити щонайменше понад 2 млн дітей, якщо зважати на те, що 3 % шкіл не враховано цим аналізом.

Отож забили тривогу статистики: 29 січня 1939 року начальник Управління Рябічко

сигналізував до ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР про стан загального навчання в початкових школах, але 11 лютого 1939 року Рада Народних Міністрів розглянула питання «Про підсумки навчання в середніх і неповносередніх школах Наркомосвіти УРСР в I півріччі 1938–1939 учбового року». Ухвалено було готуватися до нового навчального року [5, ф. 2, оп. 7, спр. 159, арк. 176].

Готувалися скрізь і 1939-го, і 1940-го. І що мали? Скажімо, у Царичанському районі Дніпропетровської області з кожним новим навчальним роком кількість першокласників зменшувалася, що засвідчувало особливу вразливість до голоду найменших. З пропонованої таблиці видно, що краще пережили Голодомор 1932–1933 років народжені в 1931 році, що прийшли до першого класу в 1939 році. Тих же, хто зайняв їхнє місце в 1 класі в 1940 році – народжених у 1932 – було набагато менше:

	1	2	3	4	1–4
1939 – учнів	1057	1173	1378	1186	4784
1939 – класів	42	40	47	39	168
Учнів у класі	26	30	30	35	27
1940 – учнів	664	1057	1173	1387	4281
1940 – класів	33	42	40	45	161
Учнів у класі	21	30	30	31	27

[1, ф. Р-3101, оп. 1, спр. 2, арк. 160].

Такі самі результати були і в лісостепових областях. Великий недокомплект учнів початкових класів, особливо першого, мали 1940 року школи

Полтавщини, що було наслідком великого мору серед тих дітей, які народилися 1932 року. Картина в Нехворощанському районі виглядала ось так:

Початкові школи	1 кл.	2	3	4
1. Рясська	-	20	26	35
2. Грябовщанська	2	-	22	-
3. Дорошівська	-	6	12	-
4. Жирківська	3	3	9	-
5. Любимівська	7	7	16	19
6. Жирківська (хутірна)	6	7	11	16
7. Буртянська	2	5	14	17

8. Миколаївська	-	15	15	-
9. Рикунівська	7	6	15	-
10. Губерівська	8	13	18	25
11. Маячанська № 2-	19	-	16	
12. Маячанська № 1-	32	32	30	
13. Водолагівська	9	13	12	18
14. С-Балківська	12	17	23	18
15. Регірянська	10	13	10	-
16. Нефорощанська № 1	20	19	35	37
17. Нефорощанська № 2	18	43	31	31
18. Нефорощанська № 3	11	11	19	11
19. Свистунівська	8	15	16	12
20. Н-Григорівська	5	4	13	12
21. Коновалівська	8	18	24	30
Разом по поч. школах	136	286	373	327

Неповносередні школи				
1. Павлівська	7	25	27	57
2. Красногорська	4	21	21	21
3. Абрамівська	5	25	37	35
4. Шедіївська	7	17	23	19
5. Ливенська	20	33	47	36
6. Маячанська	19	-	25	-
7. Канавська	17	30	44	32
8. Андріївська	6	29	19	26
9. Усть-Липянська	5	10	16	10
10. М-Нехворощанська	24	34	48	36
Разом по н/середніх	114	224	307	271

Середні школи				
1. Нефорощанська	-	36	40	39
2. С-Балківська	13	37	36	34
3. Михайлівська	10	22	41	38
4. Рясська	25	39	56	57
Разом по середніх школах	48	134	173	178
Разом по району	298	644	853	766

[2, ф. Р-3938, оп. 1, спр. 196, арк. 25–27].

Трагічні сторінки української історії (на вшанування пам'яті жертв Голодомору...)

Можна лише додати, що 1932 року в Абрамівці, скажімо, на світ появилось 78 дітей, а в 1 клас з них у 1940 році прийшло тільки 5, з 83 уродженців 1931 року у вересні 1939-го за парти сіли лише 25. Витривалішими під час Голодомору виявилися ті абрамівські діти, які народилися в 1930 і 1929 роках — свого часу їх 1 вересня до школи прийшло відповідно щонайменше 37 і 35, як можемо переконатися з документів.

Подібна ситуація склалася і в багатьох інших школах області, документи яких з цього приводу виявлені у фондах Державного архіву Полтавської області, зокрема, про наповненість початкових класів з 1 вересня 1940 року, коли за парти вперше сіли уродженці 1932 року. Їх виявилось принаймні на третину менше, ніж у попередньому році, коли до школи прийшли уродженці 1931 року:

Народ.	Народ. в 1931 р.	Пішло в школу в 1939 р.	Народ. в 1932 р.	Пішло в школу в 1940 р.
1. Абрамівка Машівського р-ну	83	25	78	5
2. Велика Круча Пирятинського	48	26	32	20
3. Вороньки Чорнухинського	63 *	67	99	47
4. Ждани Чорнухинського	188	36	97	32
5. Заріччя Пирятинського	24	22	32	8
6. Засуля Лохвицького	78	46	44	20
7. Ісківці Лохвицького	104	49	85	37
8. Каплинці Пирятинського	31	22	38	19
9. Кейбалівка Пирятинського	27	12	39	4
10. Майорщина Пирятинського	71	54	48	28
11. Малютинці Пирятинського	82	43	43	22
12. Окіп Лубенського	47	23	57	23
13. Пирятин	555	177	469	141
14. Приліпка Козельщинського	52	30	58 *	9
15. Сенча Лохвицького	133	57	95	47
16. Скоробагатьки Лохвицького	64	33	41	22
17. Сліпорід-Іванівка Пирятинського	57	27	24	21
18. Сухоносівка Чорнухинського	61	22	62	22
19. Таранденці Лубенського	69	30	38	28
20. Тарасівка Пирятинського	65	37	44	27
21. Усівка Пирятинського	34	23	34	16
22. Харківці Пирятинського	4 *	31	50	37
23. Хорішки Лубенського	65	39	44	21
24. Часниківка Лохвицького	70	27	40	20
25. Шеки Лубенського	31	23	23	8
26. Яцини Пирятинського	69	38	28	14

* Тут і далі знак * означає, що дані про народження неповні.

Якщо ж порівняти їх з першокласниками 1937 року, котрі 1940-го вже перейшли до 4 класу,

то різниця виявиться майже наполовину. Така картина простежується в усіх районах Полтавщини:

	1	2	3	4
В. Багачанський	743	1030	1293	1302
Гадяцький	1010	1682	1694	1873
Гельм'язівський	328	567	926	940
Гребінківський	319	530	754	741
Драбівський	401	519	792	818
Згурівський	358	549	739	735
Зінківський	679	840	1086	1018
Золотоніський	859	1460	1978	1863
Іркліївський	477	829	1008	847
Кобеляцький	540	946	1296	1293
Козельщинський	639	1028	1326	1137
Лазорківський	272	423	547	545
Лохвицький	762	1085	1239	1291
Лубенський	833	1091	1601	1577
Нехворощанський	298	644	853	766
Пирятинський	727	1042	1455	1441
Сенчанський	371	461	598	538
Хорольський	738	1087	1309	1393
Чорнобаївський	387	677	864	826
Чорнухинський	560	772	930	941
Яготинський	386	695	915	1011

[2, ф. Р-3938, оп. 1, спр. 196, арк. 10–37].

У цілому по області наповненість початкових класів протягом двох навчальних років була означена такими цифрами:

	1939 – 1940	1940 – 1941
I клас	42.870	24.528
II клас	52.375	36.950
III клас	53.939	48.687
IV клас	55.822	49.015
Разом	205.006	159.180

[2, ф. Р-3938, оп. 1, спр. 319, арк. 12, 13 зв.].

На різке зменшення контингенту першокласників у школах Полтавщини в ці роки чітко вказує і Всесоюзний перепис населення 1939 року, особливо уродженців 1933 року, ко-

трі мали сісти за парти восени 1941-го — коли порівняти з народженими в 1930-му (тобто вже децю зміцнілих за три роки від появи на світ) їх було в області майже втричі менше:

Трагічні сторінки української історії (на вшанування пам'яті жертв Голодомору...)

	Місто	Село	Разом
1938 – 1939	6.145	39.860	46.005
1939 – 1940	4.705	29.519	34.224
1940 – 1941	3.736	17.715	21.451
1941 – 1942	2.862	14.141	17.003

[2, ф. Р-3938, оп. 1, спр. 319, арк. 14].

На 30 грудня 1940 року в 1–4 класах шкіл східних областей навчалоя: початкові – 665 755 учнів, неповносередніх – 1 117 556 і середніх – 840 038, усього – 2 623 349 учнів [5, ф. 318, оп. 1, спр. 1370, арк. 4–6].

Акт про обстеження Славгородської школи Синельниківського району Дніпропетровської області від 22–24 березня 1941 року чітко вказує на те, що плановий набір у початкові класи неможливо було здійснити в кількості 240 осіб (набрано тільки 200) через відсутність дітей відповідного віку [1, ф. Р-3101, оп. 1, спр. 7, арк. 1].

Попередні підрахунки свідчать про те, що втрати учнів початкової школи, яка на той час уже була обов'язковою, сягали близько 2 млн,

а загалом дітей дошкільного й шкільного віку після 1932–1933 років не дорахувалися понад 3 млн. Це з урахуванням того, що «на кожні 100 учнів початкових шкіл є 2 % дефектних і хронічно хворих, а 2 % припадає на природний відсів (смертність, хвороби) [11, с. 84].

Постає питання й щодо кількості тих дітей, які прибували до УСРР разом зі своїми батьками, починаючи зі спорудження Дніпрогесу та інших будов індустріалізації, головним чином з РСФРР, і тепер сіли за парти в створених спеціально для них російськомовних класах України. Скажімо, на Харківщині картина міграції дітей до 16 років у 1932–1936 роках – до Всесоюзного перепису населення 1937 року – виглядає так:

	Прибуло	Вибуло	Залишилось
1932	27 512	11 393	+16 119
1933	16 066	8 644	+7 422
1934	22 994	12 731	+ 10 263
1935	27 747	14 227	+ 13 520
1936	29 479	12 462	+ 17 017
Разом	123 798	59 457	+ 64 341

[3, ф. Р-5131, оп. 2, спр. 2, арк. 2, 2 зв.; спр. 4, арк. 1, 1 зв.; спр. 10, арк. 7, 7 зв.; спр. 18, арк. 1, 1 зв.].

Ще раз важливо наголосити, що ці прибулі з-поза меж УСРР 64 341 хлопчиків і дівчаток до 1 січня 1932 року на Харківщині не були на обліку, але всі вони під час Всесоюзного перепису населення 1937 року, як і прибулі, але ще не пораховані до інших

регіонів України в ті роки, пораховані як належні УСРР громадяни, збільшуючи таким чином загальну кількість населення України й водночас зменшуючи кількість втрат дітей під час Голодомору 1932–1933 років.

Аналізуючи динаміку статистики початкових класів УСРР, варто порівняти її з такими самими показниками сусідньої Росії. Початкові класи РСФРР в 1931 році нараховували 10 568,2 тис. учнів, у 1934-му — 12 109,3 тис. Окремі регіони, зокрема, по сусідству чи за переважаючим зерновим напрямком сільськогосподарського виробництва, як і УСРР, у цілому мали відповідно такі результати:

Західна область — 775,8 тис. і 842,2 тис.

Кримська АСРР — 80,7 тис. і 92,1 тис.

Центрально-Чорноземна область — 1 164,5 тис. і 1 348,0 тис.

Середньоволзький край — 736,0 і 832,2 тис.

Північно-Кавказький — 842,2 тис. і 842,7 тис.

Західно-Сибірський край — 843,6 тис. і 1 006,0 тис. [9, с. 268, 269].

Цікаві результати і в сільській місцевості РСФРР: 1931 — 8 882,4 тис., 1934 — 9 651 тис., зростання — 108,7 % [9, с. 277].

Тільки в сусідній Україні мільйони дітей не змогли вже навчатися, бо Голодомор поклав їх назавжди в сиру землю.

Джерела та література

1. Державний архів Дніпропетровської області.
2. Державний архів Полтавської області.
3. Державний архів Харківської області.
4. На зміну. [Харків], 1932. 4 вересня.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України.
7. Виконання народногосподарського плану УСРР за 1936 рік. Київ, 1937.
8. Всесоюзная перепись населения 1937 года. Материалы для докладчиков. Москва : ЦУНХУ, 1936.

9. Народное хозяйство и культурное строительство РСФСР. Статистический сборник. Москва : Издание УНХУ РСФСР, 1935.

10. Освіта на Україні в цифрах. Київ, 1936.

11. Панфилов В. Основы методологии планирования культурного строительства. *Коммунистическое просвещение*. Москва, 1933. № 2.

12. Сергійчук В. Нехтування вітчизняними архівами як ознака неповноцінності досліджень про Голодомор-геноцид 1932–1933 років. *Народна творчість та етнологія*. 2018. № 2.

13. Українські вісті. [Новий Ульм], 1953. 22 жовтня.

References

1. *State Archives of Dnipropetrovsk Region*.
2. *State Archives of Poltava Region*.
3. *State Archives of Kharkiv Region*.
4. *Coming in the Stead*, Kharkiv (4 September 1932).
5. *Central State Archives of the Supreme Authority and Administration of Ukraine*.
6. *Central State Archives of Public Associations of Ukraine*.
7. State Planning Committee of the Ukrainian SSR (1937) *Vykonannia narodnohospodarskoho planu USRR za 1936 rik* [Implementation of the National Economic Plan of the Ukrainian SSR for 1936]. Kyiv: State Planning Committee of the Ukrainian SSR.
8. Central Administration of Economic Accounting of Gosplan (1936) *Vsesoyuznaya perepis*

- naseleniya 1937 goda. *Materialy dlia dokladchikov* [The 1937 All-Union Census of Population. Materials for Speakers]. Moscow: Central Administration of Economic Accounting of Gosplan.

9. Administration of Economic Accounting of Gosplan of the RSFSR (1935) *Narodnoye khoziaystvo i kulturnoye stroitelstvo RSFSR: Statisticheskiy spravochnik* [National Economy and Cultural Construction of the RSFSR: A Statistical Reference Book]. Moscow: Administration of Economic Accounting of Gosplan of the RSFSR.

10. *Osvita na Ukrayini v tsyfrakh* [Education in Ukraine in Numbers]. Kyiv, 1936.

11. Panfilov V. (1933) *Osnovy metodologii planirovaniya kulturnogo stroitelstva* [Fundamentals of Cultural Construction Planning Methodology]. *Kom-*

munisticheskoye prosveshcheniye [The Communist Enlightenment]. Moscow, no. 3.

12. Serhiychuk V. (2018) Nekhtuvannia vitchyznianymy arkhivamy yak oznaka nepovnotsinnosti doslidzhen pro Holodomor-Henotsyd 1932–1933 rokiv [Disregard of Domestic Archives

as an Evidence of Deficiency of Studies on the 1932–1933 Genocidal Famine]. *Narodna tvorchista etnolohiya* [Folk Art and Ethnology], no. 2, pp. 35–54.

13. *Ukrayinski visti* [Ukrainian news]. Neu-Ulm (22 October 1953).

Summary

The catastrophic mortality of children in Winter, 1933 has witnessed the danger of a large incompleteness of the primary school from September 1, especially the pupils of the first form, i. e. the youngest persons, whose bodies have been least prepared for the test of hunger. In order to create the well-being semblance, the National Commissar of Education of the Ukrainian SSR, Volodymyr Zatonskyi has initiated the registration of children not only of 1925 year of birth, who in September 1 should come to the first form, but also children, born in 1926 who have to go to school in 1934, as well as those who still have not been covered by school. He has also made a proposal to postpone the children's education at primary school from the age of 7 to the beginning of the school years 1933–1934.

In the archival collections there are materials from some regions, where children of 1925 and 1926 years of birth, who should sit at the desk on September 1, 1933, have been counted in Spring, 1933. For example, in the then Vinnytsia region, there are 188,302 such children (without Dunayevetskyi district), among which almost half has been born in 1926. At the same time, it is necessary to sit at the desk for children born in 1921–1924, who have not studied at all, – 14.436, and those pupils, who have gone to school, but leave education, – 17.303.

However, on September 1, 1933, it has become clear that the attempts to conceal the huge mortality of children are failed, as in most regions of the Ukrainian SSR the classes are incomplete. For example, out of 17 children of 1926 year of birth in only one corner of Khatski village in Smila district of the present Cherkasy region there have been only four survived. 20 pupils have perished from the 4A form of the local school during 1932–1933. In the primary classes of the Petrykivka district, Dnipropetrovsk region, 2,143 pupils have quitted. Large shortage of first-graders will be important in the following years. Instead of 780 thousand pupils of the first forms calculated in 1931, in 1938, there have not been enough at least 332.657. In the age groups of 12–14 years the lack has been of 272,060 pupils. That is, at least 2 million children of 8–14 years have been lost.

The situation with the fullness of primary school in the following years will become even more difficult. For example, in Abramivka of Mashivka district of Poltava region from 83 children born in 1931 only 25 pupils have gone to the first form in 1939, and in 1940, out of 78 natives in 1932, only 5 go to school. In Zhdany of the Chornukhy district, accordingly from 188 children to 36 and from 97 to 32, in Zasullia of Lokhvytsia district from 78 to 46 and from 44 to 20, in Iskivtsia of the same Lokhvytsia district from 104 to 49 and from 85 to 37, in Keibalivtsi of Pyriatyn district from 27 to 12 and from 39 to 4...

As in December 30, 1940, in 1–4 forms of schools in the Eastern regions there have been taught: in primary schools – 665.755 pupils, in incomplete secondary schools – 1.117.556 and in secondary schools – 840.038. Total – 2.623.349 pupils. In comparison with the Autumn of 1932 (3.678.600 children), this figure is less by 1.055.300.

The anterior estimations indicate that the losses of the pupils of primary school, which has been already a compulsory one at that time, amounts to about 2 million. In general, according to our assumptions, more than three million children of preschool and school age have not been counted after 1932–1933.

Keywords: Holodomor-Genocide of 1932–1933, primary school, children's mortality.